

наступного визнали пидла до Ка- С.Петлора , у якій на- більшови- галичани, хунок Схі- листопада ро свій пе- на сторону воїх військ ні 1920 р. шив у свій ктично ше яку держа-

о і більшо- ір. Польща була поді- шши, Захі- аличина... егальне іс- організації

що у 1917 процес від- ої держав- Республіки ки, прого- ня 1919 р. Це була створити аву, звіль- амагалися ав'язували), визнача-

ало серйо- безспірним амагалися сть і діяли Однак від- аїни їм не бставин. ські визво- січне істо- проблеми національ- населення тверджую- и це у ви- ного квазі- гом понад ї, відносно ї системи.

За цей період українським народом було здобуто історичний досвід, яким повинні скористатися сучасні політичні лідери нації і держави, щоб запобігти

подібних помилок на шляху сьгоднішньої розбудови Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. - К., 1993; Субтельний О. Україна: історія. - К., 1991; Солдатенко І. Центральна Рада як чинник Української Революції // Центральна Рада на тлі Української Революції. Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. - К., 1996. - С. 18-24; Верстюк В. Українська Центральна Рада: проблеми вивчення // Там же. - С. 1-17; Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ - ХХ ст. - К., 1996. - С. 102-165; Павленю Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. - К., 1995; Гошуляк І. Проблема соборності України в контексті національного державотворення 1917-1920 рр. // Незалежність України: історичні витоки та перспективи. - К., 1997. - С. 53-62.
2. Українська РСР у період Громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. - К., 1967; Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918-1920 рр.
- 3., 1964; Історія Української РСР: У 8 т. - К., 1977. - Т. 5.
4. Грабоський С., Ставряні С., Пшкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. - К., 1995. - С. 312; Гомотюк О. Державотворчі акти Центральної Ради та їх правове оформлення // Україна на шляху до незалежності і демократії. - Тернопіль, 1996. - С. 151-153.
5. Хміль І.В. Український національний конгрес-з'їзд // Центральна Рада на тлі Української Революції. - К., 1996. - С. 25-34.
6. Гомотюк О. Назв. прац. - С. 151.
7. Конституційні акти України 1917-1920 рр. - К., 1992. - С. 58.
8. Гомотюк О. Назв. праця. - С. 152.
9. Затока О.Б. До питання про характер взаємин Центральної Ради та Тимчасового уряду в 1917р. // Центральна Рада на тлі Української Революції. - К., 1996. - С. 44-52.
10. Конституційні акти України 1917-1920 рр. - К., 1992. - С. 67.
11. Історія України. - Чернівці, 1998. - С. 169-170.
12. Чотири Універсали. - К., 1990. - С. 14.
13. Історія України... - С. 170.
14. Лупандін О.І. Українська державність у світлі Брестського миру // Центральна Рада на тлі Української Революції. - К., 1996. - С. 108-117; Грицак Я. Назв. праця. - С. 22-123.
15. Грицак Я. Назв. праця. - С. 126.
16. Конституційні акти України 1917-1920 рр. - К., 1992. - С. 73-79.
17. Гомотюк О. Назв. праця. - С. 153.
18. Грицак Я. Назв. праця. - С. 127.
19. Павленко Ю., Храмов Ю. Назв. праця. - С. 153-155; Історія України...
20. Там же.
21. Павленко Ю., Храмов Ю. Назв. праця. - С. 155-166.
22. Там же.
23. Там же. - С. 188-198.
24. Історія України. - С. 174-175.

SUMMARY

UPR: 80 years in the garland of Ukrainian history

V. Zadorozny

We propose an attempt to analyse, synthesise and generalise the processes of Ukrainian state-building of majestic and tragic 1917-1920-s. The author investigated the latest works of Ukrainian historical science and on this basis came to the conclusion that Ukrainian Peoples Republic (UPR) took an important place in a garland of the state-building Ukrainian history.

ПРОБЛЕМА ФЕДЕРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В СРСР НА РУБЕЖІ 80-90-х рр.

СУРНІН В. Б.

За свою майже 70-річну історію СРСР як федеративна держава не зазнав суттєвих змін. Час від часу збільшувались кількість союзних республік, що входили до його складу (в 1922 р. їх нараховувалось

4, в 1936 р. стало 11, в 1940 р. - 15), уточнювались адміністративні кордони, деякі території в силу певних обставин змінювали приналежність (наприклад, в 1954 р. Крим із складу Російської Федерації було

подій Верховна Рада Естонської РСР звернулася до Верховної Ради СРСР з пропозицією розробити новий Союзний договір, а керівництво компартій трьох прибалтійських республік внесли свої пропозиції щодо Союзного договору на розгляд наступного Пленуму ЦК КПРС з питань національної політики. В тих умовах розробка і підписання нового Союзного договору, який відповідав би новим реаліям і був підтриманий іншими республіками, могли би стати на шляху центробіжних тенденцій і зіграти стабілізуючу роль.

Першою високою трибуною, де були озвучені пропозиції по оновленню федерації, став перший 3'їзд народних депутатів СРСР, який відбувся в кінці травня - на початку червня 1989 р. Виступи представників Прибалтійських республік та деяких інших регіонів країни на ньому показали, що існує не тільки потреба, але і можливість закласти підвалини нової федерації. Її обличчя визначали, зокрема, такі тези: 1) СРСР є федерацією, а суб'єктами федерації - суверенні рівноправні держави; 2) "Центр" втрачає свою диктуючу роль із збереженням за ним функцій загального представництва і узгодження інтересів; 3) В рамках одного союзу мають право на існування декілька варіантів міждержавних зв'язків, і відносини між республіками будуються не стільки по "вертикалі", скільки по "горизонталі", тобто "на договірних началах"[5].

Можливо, не всі ідеї народних депутатів СРСР від Прибалтики сприймалися як конструктивні. Скажімо, дискусійною виглядала така постановка питання, коли союзна республіка наділялась правом ратифікації Конституції СРСР, а також законів про внесення змін і доповнень до неї. Не мала нормативних аналогів у попередній практиці і пропозиція, щоб дію законів СРСР на території союзної республіки поставити в залежність від рішень її Верховної Ради. Але попри всі розбіжності у судженнях ясно було одне: зберегти цілісність держави старими методами силового тиску і шаблонізації національно-державного устрою не вдасться.

Тим не менше, перший 3'їзд народних депутатів СРСР відхилив програму радикального перегляду федеративних відносин, запропоновану Прибалтійськими республіками, і вирішив, що на даному етапі нагальні проблеми можна вирішувати за допомогою поступового розширення прав союзних і автономних республік за рахунок "центру". Як тепер зрозуміло, це було абсолютно помилкове рішення, яке в кінцевому рахунку призвело до розпаду Радянського Союзу.

Можливо, в якійсь мірі ситуацію міг виправити вересневий (1989 р.) Пленум ЦК КПРС, цілком присвячений національному питанню. Пленум досить реалістично оцінив ситуацію, яка склалась у галузі міжнародних відносин, і намітив ряд конкрет-

них кроків до її виправлення. Одним із напрямів своєї національної політики Пленум назвав оновлення федерації. Однак у прийнятих документах місця пропозиціям про розробку і підписання нового Союзного договору замість Договору про утворення СРСР 1922 року не знайшлось [6].

В 1989 - 1990 рр. вже стало зрозуміло, що КПРС нездатна перебудуватися і очолити політичні та економічні реформи в СРСР. Це стосується і національних відносин, де ставку було зроблено на косметичне оновлення федеративної будівлі, в той час як вона потребувала повної реконструкції. Воістину, названий період можна назвати "часом втрачених можливостей". Кінцевим підсумком всіх цих колізій став перехід чисто теоретичного конституційного права на вихід із Союзу у практичну площину.

В березні 1990 р. даним питанням змушений був зайнятися третій 3'їзд народних депутатів СРСР. Він доручив Верховній Раді підготувати відповідний закон і, разом з тим, висловився за невідкладну розробку нового Союзного договору. Обраний на 3'їзді президентом СРСР М.С.Горбачев невдовзі запропонував і формулу оновленої федерації: "Союз суверенних держав".

24 липня 1990 р. пресі був представлений первинний проект нового союзного договору, який передбачалося восени представити на обговорення повноважним делегаціям республік. Тісно пов'язаний з переходом до ринкової економіки, новий федеративний договір повинен був розширити права республік, перш за все замінивши існуючі центральні структури і вертикальні зв'язки прямими відносинами горизонтального типу між республіками без посередництва "центру".

Здавалось, опублікований проект засвідчив згоду союзних управлінських структур піти на компроміс з республіками. Але коли російський уряд прийняв відповідну програму перебудови економіки "500 днів", її було сприйнято абсолютно негативно. Між тим програма Шаталіна-Явлінського, за іменем авторів, передбачала створення в СРСР єдиного економічного простору, здійснення узгодженої політики в галузі підприємництва і багато такого, на що були готові навіть прибалтійські республіки (Естонія вагалась, Литва погоджувалась!). "Це був, можна сказати, єдиний наш історичний шанс зберегти Союз у складі 15 республік, - заявив з цього приводу голова російського парламенту Р.І. Хасбулатов. - Зрив цієї програми - найбільший злочин уряду Рижкова" [7].

Протидія з боку центральних установ остаточно упевнила республіки, які домагались самостійності, у необхідності більш рішучих кроків. Саме в такому ракурсі слід розглядати, на нашу думку, проголошення в травні 1990 р. державного суверенітету Росією, в липні того ж року - Україною. Найбільш потужні в економічному відношенні республіки Со-

юзу 20 листопада 1990 р. заключили між собою угоду, де не тільки визнали суверенітет один одного, але і необхідність співробітництва без участі центру на основі рівності і взаємної вигоди. Ще через два дні аналогічний договір був підписаний між Росією і Казахстаном. Цими угодами створювалась модель, яка мала, фактично, засади конфедерації.

Разом з тим ні Росія, ні Україна не відмовлялись від участі у підготовці нового Союзного договору і підготували свої проекти. На вересень 1990 р. таких проектів було 13 - від 12 союзних республік і від Центру. Між ними було мало спільного.

23 листопада 1990 р. республікам був представлений черговий проект нового Союзного договору. У його обговоренні прийняли участь всі республіки, за виключенням Прибалтійських і Грузії. Хоча із проекту зникли згадки про соціалізм і "Союз Радянських Соціалістичних Республік" поступився місцем "Союзу Радянських Суверенних республік", вплив центру відчувався у кожній статті і цього варіанту договору. Адже зрозуміло, чому він також був відхилений.

З точки зору політичного аналізу треба відмітити, що обговорення нового проекту Союзного договору восени 1990 р. відбувалось на фоні посилення центробіжних тенденцій. На Україні в кінці жовтня відбувся II з'їзд Руху, який проголосив "боротьбу за незалежність України і ненасильницьке відновлення незалежної і демократичної республіки". В Грузії після перемоги на виборах націоналістів із руху "Вільна Грузія" республіканський парламент взяв курс на "перехід до суверенної і повністю незалежної Грузії". У Нагірному Карабасі продовжувалась ескаляція збройного конфлікту між вірменськими формуваннями і підрозділами азербайджанської армії.

12 січня 1991 р. в ході операції Радянської Армії по захопленню будинку телебачення у Вільнюсі було вбито 16 чоловік. Ці події, які повторилися через кілька днів у Ризі, різко загострили конфлікт між реформаторами і консерваторами. Беззаперечний лідер у таборі прихильників продовження реформ Б.Єльцин заявив, виступаючи 16 квітня 1991 р. в Європарламенті: "Один із головних уроків перебудови, котрий ми здобули для себе, полягає ось у чому: в старому унітарному Союзі зміни неможливі. Росія зможе подолати спадщину минулого тільки при умові глибоких перетворень у політичному і державному устрої Радянського Союзу" [8].

Розуміючи, що розвиток подій приймає загрозливий характер, консерватори спробували домогтись своєї мети в інший спосіб - через референдум. Але референдум, проведений 17 березня 1991 р., не тільки не вніс ясності у суперечки відносно змісту союзного договору, покликаного скріпити новий Союз, а,

навпаки, остаточно запутав ситуацію. Адже Литва, Латвія, Естонія, Грузія, Вірменія і Молдова відмовились проводити у себе референдум, а там, де він був проведений, його підсумки виявились двозначними. Наприклад, в Україні "так" Союзу сказали 70% голосуючих. Однак 80% виборців проголосували за входження в Союз при умові дотримання прийнятої в липні 1990 р. Верховною Радою "Декларації про державний суверенітет України".

Після референдуму хаос в органах державного управління Союзом почав невпинно зростати. В цих умовах між Єльциним і Горбачовим, взаємно занепокоєними падінням авторитету будь-якої державної влади, було встановлено свого роду "перемир'я". Під час його у Ново-Огарьові відбулись багаточисленні зустрічі, консультації з приводу підписання нового Союзного договору. Однак вони виявили суттєві розходження і протиріччя: якщо одні наполягали на конфедеративних принципах, то інші бажали збереження більш тісних відносин, тобто федерації. Ці дві антагоністичні тенденції найбільш послідовно відстоювали, з одного боку, Росія і услід за нею Україна, а з іншого - голова Верховної Ради СРСР А.Лук'янов.

На початку серпня 1991 р. робота над новим Союзним договором була в основному завершена. Правда, відкритим залишалось питання про статус шести республік (Вірменії, Грузії, Латвії, Литви, Молдови і Естонії), які не збирались підписувати союзний договір. Прямо не виступаючи проти Союзу, свій підпис під проектом не ставив і голова Верховної Ради України Л.Кравчук. Однак, незважаючи на ці обставини, договір з 20 серпня 1991 р. був відкритий для підписання.

Як відомо, прибічники відновлення в СРСР доперебудовчих порядків 19 серпня відважились на державний переворот, який не досяг своєї мети, однак різко прискорив розпад СРСР. В наступні за провалом путчу дні вісім республік заявили про свою незалежність, а три Прибалтійські республіки, що вже домоглись їх визнання міжнародним співтовариством, 6 вересня були визнані і Радянським Союзом.

В нових умовах, але ще в рамках агонізуючого Союзу, Горбачев зробив останню гарячкову спробу зберегти федерацію в будь-якій формі. Однак його надії перекреслили результати Українського референдуму 1 грудня 1991 р., коли 80% населення республіки висловились за її незалежність. Логічним завершенням цього історичного процесу стало рішення керівників Росії, України та Білорусії, прийняте 8 грудня, про припинення існування створеного в 1922 р. Союзу. Менш як за чотири місяці на його місці виникло нове і досить хитке геополітичне утворення: Співдружність Незалежних Держав.

Адже Литва, щова відмотам, де він ісь двозначозу сказали проголосування приюю Радою /країни".

державного стати. В цих аємно занеї державної емир'я". Під аточисленні ання нового или суттєві полягали на жали збереєдерации. Ці послідовно злід за нею Ради СРСР

д новим Со- завершена. і про статус твії, Литви, підписувати проти Сою- голова Вер- незважаючи і р. був від-

в СРСР до- ажились на еї мети, од- наступні за заявили про і республіки, дним співто- Радянським

агонізуючого нкову спробу Однак його ського рефе- селення рес- ь. Логічним су стало рі- лорусії, при- ння створено- ри місяці на геополітичне Держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Известия ЦК КПСС. - 1989. - №7. - С. 130-131; № 10. - С. 129.
2. Там же. - №10. - С. 162-165.
3. Правда. - 1988. - 1 июля.
4. Советская Эстония. - 1990. - 28 февраля.
5. Правда. - 1989. - 1, 7, 9 июня.
6. Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 19-20 сентября 1989 г. - М., 1989. - С. 225-226.
7. Ельцин - Хасбулатов: единство, компромисс, борьба. - М., 1994. - С. 83.
8. Российская газета. - 1991. - 23 апреля.

SUMMARU

The problem of federative agreement in USSR on the edge of 80-90-s

V.Surnin

Gorbachevs "Perestroika" did not foresee a radical renovation of the federative relations. It is just, that, as it is shown in the article, has become one of the causes of the Soviet Union disintegration.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В СРСР НА ПОДІЇ В ЧССР 1968 РОКУ

Король І.

Понад 20 років після придушення "празької весни" засоби масової інформації колишнього СРСР, країн соціалістичної співдружності грубо фальсифікували реакцію прогресивної громадськості світу, в тому числі й радянських людей, на ганебну, розбійницьку акцію 5-ти країн - учасниць ОВД, котрі за ініціативою керівництва Радянського Союзу, 21 серпня 1968 р. грубо порушили суверенітет "братньої" Чехословаччини, окупували територію країни.

Комуністичні рупори брехливої ідеології всіляко вихваляли "інтернаціональну допомогу" чехословацькому народу в "боротьбі" за збереження завоювань соціалізму, в придушенні "чехословацької контрреволюції", яка нібито із допомогою імперіалістичних держав прагнула реставрувати в країні капіталізм, щоб на думку лідерів Кремля значно послабити позиції соціалізму в Центральній Європі.

Преса, радіо, телебачення країн соціалізму і, в першу чергу радянська, з року в рік обольванувала громадськість світу про одностайну підтримку радянських людей брежнєвського курсу щодо подій в Чехословаччині 1968 року. Нововиявлені архівні документи свідчать про інше.

Із "Хроніки поточних подій" (випуск третій, 1968 рік) дізнаємося, що 29 липня 1968 р. в посольство Чехословаччини в Москві було передано лист п'яти радянських комуністів, в якому схвалювався новий курс керівництва КПЧ і засуджувався радянський тиск на ЧССР [1]. Лист підписали П.Григоренко, О.Костерін, В.Павлінчук, С.Пісарєв, І.Яхімович. Нам відомо один із яскравих фактів, пов'язаний з іменем відомого на той час дипломата, журналіста-міжнародника Олександра Бовіна, який брав участь в зустрічі найвищих радянських і чехословацьких представників у прикордонному містечку Чіерна-

над-Тисою, яка відбулася 28 липня - 1 серпня 1968 р. [2].

Під час зустрічі О.Бовін попередив свого приятеля із апарату ЦК КПЧ І.Синєка: "Через три тижні після зустрічі наші танки в Празі". Чехословацький комуніст не повірив словам радянського дипломата-журналіста. Згодом він скаже: "Тільки потім я зрозумів: Бовін розраховував, що інформація буде передана чехословацькому керівництву" [3].

Вранці 29 липня 1968 р. було заарештовано 30-ти річного москвича Анатолія Марченка за "порушення паспортного режиму". В дійсності А.Марченко в недалекому минулому політв'язень, автор книги "Мои показания", яка вийшла у самвидаві. Незадовго до арешту опустив в поштову скриньку "Відкритий лист" чехословацьким газетам такого змісту: "Я уважно слідкую за подіями в Чехословаччині (наскільки це можливо в нашій країні) і не можу спокійно і рівнодушно відноситися до тієї реакції, яку викликають ці події в нашій пресі. Протягом півроку ... газети намагаються дезінформувати громадську думку нашої країни і в той же час дезінформувати і світову громадську думку про відношення нашого народу до цих подій. Позицію партійного керівництва газети подають як позицію всього населення ... хоча наш народ сьогодні, як і півроку назад, нічого по суті не знає про справжню ситуацію в Чехословаччині".

21 серпня московський суд виніс вирок по справі А.Марченка - рік тюремного ув'язнення. Офіційні органи влади розраховували, що цей процес буде добрим уроком для інакодумців. Але і на цей раз вони прораховалися. Із "Хроніки поточних подій": "В ніч з 21 на 22 серпня 20-річний ленинградець Богуславський поширював листівки: